

Politička kultura i politička struktura: odnos političke kulture, strukture i demokracije (II. dio)

VLADIMIR VUJČIĆ*

Sažetak

Svrha je ovoga rada argumentirano pokazati vezu između političke kulture i političke strukture, odnosno demokracije. Svi dokazi o toj vezi analizirani su u okviru dvaju osnovnih pristupa odnosu kultura – struktura, tj. u okviru klasičnog pristupa o korespondenciji (u kojem se tvrdi, prije svega, prema funkcionalističkoj teoriji kulture, da postoji funkcionalno slaganje između kulture i strukture, da demokraciji odgovara građanska politička kultura, tj. da je “kultura način života strukture”, da zapravo kultura ima determinirajuću ulogu u odnosu na strukturu) i suvremenog interakcijskog pristupa (u kojem se, prije svega, prema teoriji kulture “kao značenja” ili “socijalnog djelovanja”, analiziraju složeni odnosi između različitih varijabli kulture i varijabli strukture, te njihov kombinirani učinak na demokraciju kao posljedicu toga odnosa). Ovaj drugi pristup ne uzima demokraciju kao “fiksirano stanje”, već kao dinamičku pojavu ili rezultat kombinirana interakcijskog odnosa kulture i strukture.

Analiza je pokazala kako su oba pristupa legitimna i korisna za razumijevanje demokracije i njezinog održavanja. Dakako, interakcijski pristupi istraživanju naznačenog odnosa su kompleksniji, ali i značajniji i životniji za razumijevanje demokracije. Analiza je pokazala kako politička kultura (demokratska legitimacija ili političko povjerenje, podržavanje civilnih sloboda, zadovoljstvo s načinom funkcioniranja demokracije, itd.) često ovisi o elementima same političke strukture (stranačkih sustava i koalicijskih modela, izbornih modela, modela demokracije, pozicija u strukturi vlasti, itd.). Politička kultura ima i autonomnu ulogu u odnosu prema političkoj strukturi, ali je vrlo često njezina uloga jako ovisna o odnosima političkih aktera i o varijablama same političke strukture. Pokazano je kako su ova istraživanja interakcije (kombiniranih učinaka) političke kulture i strukture vrlo sofisticirana, te da će najvjerojatnije u budućnosti predstavljati najplodniji dio političke znanosti, koji će omogućavati ne samo dublje razumijevanje “dinamičkih pravilnosti” u funkcioniranju demokracije nego i pothvate njezina “inovativnog održavanja” i postupnog razvoja.

3.1. Modeli interakcije političke kulture i političke strukture

F. Weil je, zapravo, opisao dvije skupine modela za objašnjenje kombiniranih efekata političke kulture i političke strukture na demokratske rezultate. Riječ je o modelu dinamičkog ekvilibrija i modelima povijesnih etapa. Modeli dinamičkog ekvilibrija

* *Vladimir Vujčić*, redoviti profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetima Opća pedagogija, Didaktika i Metodika političkog obrazovanja.

sastoje se od dva podmodela (samopojačavajućih krugova i “leveraged” change, tj. “izazvane” ili “potencirane” promjene), a tako isto i modeli povijesnih etapa imaju dva podmodela (sekvenciranja i konjunktura ili fazirajućih ili nefazirajućih krugova). Modeli ekvilibrija opisuju interakcije među akterima (strankama i biračima), a modeli povijesnih etapa opisuju interakcije među varijablama (nezaposlenosti, promjenjivosti birača i antidemokratskog glasovanja).

Weil kaže kako se u socijalno-akcijskom okviru socijalni sustav promatra preko aktera koji slijede svoje ciljeve, koji su ograničeni drugim akterima što također slijede iste ili različite ciljeve. On smatra da se efekti kulture – strukture, kako su opisani prije, mogu izraziti pomoću modela dinamičkog ekvilibrija, kao sustavi aktera koji međusobno interagiraju.

3.1.1. Modeli dinamičkog ekvilibrija

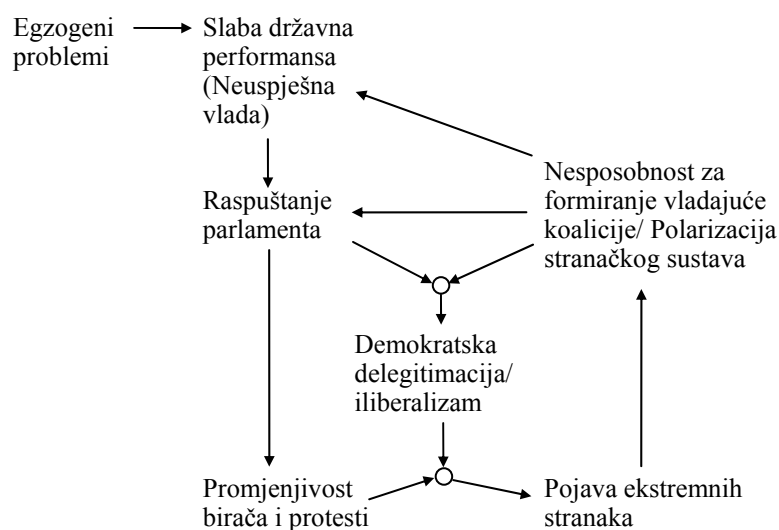
Najprije ćemo ove ekvilibrije opisati pomoću modela samopojačavajućih krugova, a zatim pomoću modela “izazvane” (“leveraged” change)¹ promjene.

a) *Modeli samopojačavajućih krugova* pokazuju kako između legitimacije, opozicijske strukture i režimskih posljedica mogu postojati pozitivne, ali i negativne korelacije. Ove se korelacije mogu opisati kao samopojačavajući krug. Ali krug može biti loš (vicious) ili uspješan (virtuous) krug. Loš krug opisuje delegitimaciju, iliberalizam, problematičnu opozicijsku strukturu i nedemokratske posljedice. Nasuprot tome, uspješan krug jest krug demokratske legitimacije, liberalizma, responzivne opozicijske strukture i demokratskih posljedica. Ovi loši i uspješni krugovi mogu se prikazati grafički (Graf. 1.).

Ovim modelom može se objasniti kako su demokracije 1930-ih, u vrijeme ekonomskih kriza, propale. U demokracijama koje su propale, niska delegitimacija i neresponzivna opozicijska struktura međusobno su se pojačavale u vrijeme krize, tako što su građani postajali sve više indiferentni na demokraciju i spremni dati svoje protestne glasove za antisistemske stranke. Kriza je poticila zahtjev za promjenom vlasti, pa su vladajuće stranke gubile izbore. Lojalne opozicijske stranke nisu bile dostatno jake da formiraju stabilnu alternativnu koaliciju, a antisistemske stranke su osigurale pozicijsku moć veta u formiranju novih vlada. Zato što je demokratska legitimacija bila niska (na primjer 1930-ih u Njemačkoj) i zato što prosistemske stranke nisu bile sposobne formirati alternativne koalicije, građani su protestno glasovali za antisistemske stranke (za fašiste i komuniste). Antisistemske su snage blokirale formiranje prodemokratskih koalicija koje bi bile sposobne odgovoriti na krizu performace. Tako je stvaran dojam kako demokracija ne funkcionira, te je tako lančano dalje delegitimirana. I upravo je delegitimacija sustava utjecala na kolaps demokracije i njezino pretvaranje u autoritarni sustav (diktaturu).

¹ Ovaj naziv nije lako prevesti, jer može simbolizirati više značenja, pa smo se odlučili za naziv “izazvane promjene”, budući da ovdje akteri stvarno nešto čine (izazivaju, potenciraju) kako bi došli u poziciju moći u koalicijskim procesima.

Naravno, netko bi mogao odmah zaključiti kako ovaj kolaps demokracije nije pitanje delegitimacije sustava, već kako je izazvan egzogenim problemima (ekonomskom krizom i nezaposlenošću). Međutim, to ipak nije tako, jer kako bi onda bilo moguće objasniti da su pod sličnim socio-ekonomskim uvjetima u različitim zemljama demokracije propadale ili opstojale.

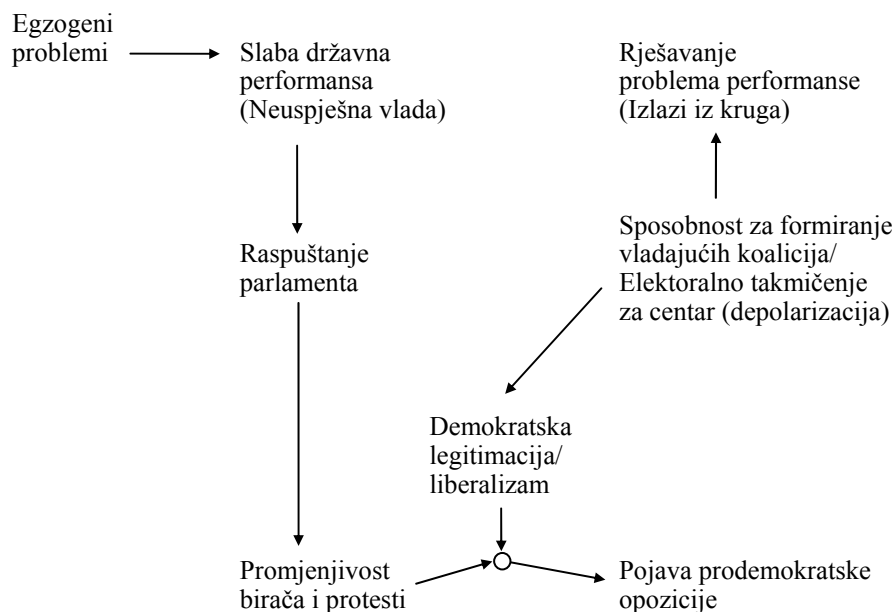

Graf 1. Loš krug kolapsa demokratskog režima

Taj problem odnosa između “performance sustava” (uspješnosti u održavanju prosperiteta i građanskog mira) i legitimacije (podržavanja sustava) može se objasniti samo pomoću uspješnog samopojačavajućeg kruga između političke kulture i političke strukture (Graf 2.).

Tek iz ovog “uspješnog kruga” opstanka demokratskog režima moguće je shvatiti presudnu važnost demokratske legitimacije za ostvarivanje takvog kruga. I u ovome krugu imamo egzogene probleme (ekonomsku krizu, nezaposlenost), ali nasuprot tome visoka razina demokratske legitimacije, te responzivna opozicijska struktura, utjecali su na birače u nekim zemljama 1930-ih (SAD, Engleska, Nizozemska) da glasuju za prodemokratske stranke i da tako smijene neuspješnu vladu, ali da sačuvaju demokratski poredak. Poredak je sačuvan, a prosistemske stranke su bile kadre odgovoriti na krizu i dalje jačati demokratsku legitimaciju građana, te kod stranaka razvijati svijest o važnosti responzivne i demokratske opozicijske strukture. Kriza “performance” nije

mogla penetrirati “uspješan krug” legitimacije i responzivne opozicijske strukture², pa je osigurana opstojnost demokracije.

Graf 2. Uspješan krug opstanka demokratskog režima

b) *Modeli “izazvane” ili “potencirane” promjene* (“leveraged” change) objašnjavaju kako se samopojačavajući krugovi mijenjaju. Modeli samopojačavajuće promjene ne pokazuju kako se sampojačavajući krugovi mogu ipak mijenjati. Uspješan krug može završiti u loši krug, a loš krug u slabo funkcionirajućim demokracijama može dovesti do diktature. Pitanje glasi: Kako se može takva promjena dogoditi ako egzogeni faktori ne proizvode promjenu i ako većina aktera ne želi promjenu? Weil kaže kako je jedina mogućnost da je promjena “izazvana” (“leveraged”).

Ovaj je model moguće shvatiti tek kada se zna kako čak vrlo male stranke mogu zauzeti “presudnu poziciju” u formiranju vladajućih koalicija i imati moć nesumjerljivu njihovoj veličini. Weil pokazuje kako dvije grupe teorija objašnjavaju da mala pomjeranja među akterima mogu proizvesti velike promjene u sistemskim posljedicama.

Prva grupa teorija opisuje efekte “tipovanja” ili “pridruživanja” (“tipping” ili “bandwagon”). Na primjer, neodlučni akteri mogu procijeniti da je jedna strana u us-

² Weil, F. D., 1994., op. cit., str. 93.

ponu, da je pridruživanje potencijalnom pobjedniku lukrativno, te da tako mogu pridonijeti stvaranju pobjedničke većine. Druga grupa teorija opisuje strategijsku kooperaciju nekih aktera kako bi postigli ciljeve koje ne mogu postići pojedinačno. A treći tip “leveraginga” (izazivanja promjene) jest destruktivni tip izazivanja promjene. U prva dva tipa “izazivanja” promjene akteri djeluju prema pravilima igre, dok u ovome trećem tipu oni, tj. antisistemski akteri, rade na tome da izmijene pravila igre i da sama pravila dovedu u pitanje. Oni sami destruiraju pravila igre i potiču druge da to isto čine, kako bi došli u položaj u opozicijskoj strukturi da mogu prevagnuti u korist određene koalicije. Na primjer, prosistemska stranka koalira s malom antisistemskom, kako bi uopće mogla formirati koaličijsku vladu i tako delegitimira sebe, ali i sistem. Mala antisistemska stranka drži “u šahu” veliku koaličijsku stranku, potencira nestabilnost vlade itd., što sve vodi na kraju do delegitimacije sustava, pa i do kolapsa demokracije. F. Weil iz svega toga zaključuje kako je napuštanje legitimacije i responzivne opozicijske strukture “najopsanija i najmanje učinkovita taktika”³

3.1.2. Modeli povijesnih etapa

Modeli povijesnih etapa objašnjavaju kombinirane efekte političke kulture i strukture na demokratske posljedice u određenim povijesnim kontekstima ili dinamici povijesnog kretanja. Ovi modeli objašnjavaju interakcije među varijablama u povijesnim okolnostima i dinamizmima povijesnog razvoja. Modeli povijesnih etapa značajni su zato što pokazuju kako se korelacije između varijabli političke kulture i strukture ne kreću linearno i u tandemu. Dok su korelacije među varijablama u modelima ekvilibrija općenito stabilne, u “leveraged” modelima one se restabiliziraju vrlo brzo, a u modelima povijesnih etapa one se najčešće ne kreću u tandemu (linerno). Među glavnim varijablama (opozicijska struktura, legitimacija i demokratske posljedice) može biti kašnjenja, asimetričnih efekata i drugih disjunktura u njihovim odnosima. Postavlja se, naime, pitanje, kako ove disjunktore mogu utjecati na demokratske posljedice?

Iz modela povijesnih etapa, koje ćemo ukratko opisati, proizlaze dva važna zaključka: 1. Dok kultura i struktura utječu međusobno recipročno, njihova je interakcija često asimetrična. Svaka strana slijedi svoja vlastita pravila razvoja, i svaka traje na različite načine. Kulturni atributi (vrijednosti, vjerovanja, očekivanja itd.) nikada ne nestaju potpuno i oni su kumulativni, dok institucije mogu nestajati zauvijek. Oni, dakle, traju u dužem vremenskom periodu, te ne ovise potpuno o njihovoj prezentnoj jačini. Nasuprot tome, strukturalni atributi mnogo više ovise o njihovoj prezentnoj jačini. Ako je institucija ukinuta, ona nije na raspolaganju u tome momentu da bi mogla utjecati na prezentnu interakciju. Kulture, pak, djeluju i naknadno, a institucije samo aktualno; 2. Kultura i struktura se nužno ne mijenjaju sinkrono ili u tandemu. Njihova asimetrična interakcija može proizvesti linije nejednakog razvoja. Ovo se događa ne samo zato što kultura i struktura slijede njihove vlastite endogene razvoje, već također zato što svaka zaostaje u svome odgovoru na promjene u drugoj. Nova interakcija se može dogoditi prije nego je prethodna povijesna etapa bila konsolidirana. Na primjer, nova demokracija ne može se konsolidirati usprkos adekvatnoj opozicijskoj strukturi

³ Weil, F. D., 1994., op. cit., str. 95.

zato “što građani još djeluju prema starim vjerovanjima”⁴. Ovo se može događati u tranzicijskim uvjetima.

F. Weil je ovaj pristup (model povijesnih etapa) primijenio izravnije kako bi objasnio demokratske posljedice. Pritom je prikazao dvije varijante ovoga pristupa – varijantu sekvenciranja (sequencing) i varijantu konjunktturnog modela ili fazirajućih ili nefazirajućih krugova.

a) *Model sekvencijalnog razvoja*, za razliku od modela ekvilibrija, polazi od toga da je sekvenca (sequence: slijed događaja ili varijabli) u kojoj se varijable mijenjaju, praktično vrlo važna. U jednom samopojačavajućem krugu, kako smo već vidjeli, uspon legitimacije podržava razvoj responzivne opozicijske strukture, te vice versa. U oba slučaja promjena promovira demokraciju. Nasuprot tome, u modelu povijesnih etapa, sekvenciranje može biti vrlo važno. Izvjesni razvoji tendiraju da onemoguće druge: ono što nije poduzeto u jednom momentu, ne može biti lako ponovo ostvareno. Ili, ono što je u jednom tijeku događaja propušteno, ne može biti lako nadoknađeno. Na primjer, nije lako rekonstruirati opozicionu strukturu koja je bila poništena, oživjeti kolektivne aktere koji su bili razoreni, ili obnoviti političke vrijednosti koje su bile zanižane. “Faktori koji su mogli pridonijeti demokratskoj posljedici u jednoj povijesnoj etapi mogu pasti na neplodno tlo u kasnijoj etapi zato što su se stekli drugi uvjeti”⁵.

Ovaj model objašnjava zašto je, na primjer, 1930-ih demokracija u Njemačkoj propala, a u Britaniji i Nizozemskoj nije, iako su tada vladali slični socioekonomski uvjeti (nezaposlenost, recesija, itd.) u ovim zemljama. Weil odgovara ovako: “Ali prema argumentima razvijenim ovdje, primarna razlika leži u niskim razinama demokratske legitimacije u Njemačkoj i neresponzivnoj opozicijskoj strukturi – polariziranom stranačkom sustavu, nestabilnim vladajućim koalicijama, te blokiranoj alternaciji. Sekvencijalna analiza pomaže objasniti kako se model pojavio. U Njemačkoj sekvenci razvoja, pitanje nacionalnih granica bilo je neriješeno kada je srednja klasa došla na političku scenu u prvoj polovici devetnaestog stoljeća... “⁶, što je u određenom slijedu događaja utjecalo na pojavu nacionalsocijalističke alternative u 1930-im. Sekvenecijalna analiza, dakle, pomaže objasniti zašto su isti akteri s istim resursima zatekli sebe u Njemačkoj u antidemokratskom lošem krugu, te u prodemokratskom uspješnom krugu u Britaniji. Prema tome, skvencijalni model pomaže objasniti nešto više varijacije u odnosu politička kultura i politička struktura, nego što se to može objasniti pomoću statičkih modela analize, koje smo naprijed opisali.

b) *Konjunktturni model* (model fazirajućih ili nefazirajućih krugova) još je složeniji za objašnjavanje kombiniranih efekata političke kulture i političke strukture na demokratske posljedice. Weil kaže da baš kao što nije moguće predvidjeti opstanak demokracije jednostavno iz moći i interesa aktera, tako isto nije lako predvidjeti njen opstanak iz kulturalnih i strukturalnih faktora koji su u stalnom optičaju. Ljudi često imaju osjećaj da demokracija nije morala propasti, samo da je bilo još malo vremena možda bi

⁴ Weil, 1994., op. cit., str. 96-97.

⁵ Weil, 1994., op. cit., str. 97.

⁶ Weil, 1994., op. cit., str. 98.

se konsolidirala, zaobišla krizu, te opstala. Tako su mnogi mislili da demokracija u Njemačkoj 1930-ih nije morala derogirati.

Weil smatra da modeli ekvilibrija i modeli izazvane promjene ostavljaju mnogo od ove slike neobjašnjelog. Modeli izazvane (leveraged) promjene pomažu objasniti kako su manjinski akteri bili kadri potkopati Republiku, ali on ne opisuje kako su se pojavile i stekle strategijski slabe točke sustava. Oslabljene varijable su “date” u takvom modelu. Međutim, modeli ekvilibrija i izazvane promjene tretiraju korelacije među varijablama kao relativno fiksirane (stalne). Takav pretjerano determinatni model ne zahvaća osjećaj promatrača da je demokracija mogla preživjeti. Zato bi jedan primjereniji model pokazao da nekoliko varijabli, koje se općenito ne kreću u perfektnom tandemu, konvergiraju u jednoj slaboj točki. Konjunktorni model koji se temelji na krugovima može opisati takve posljedice.

F. Weil je, koristeći konjunktorni model, veoma precizno pokazao, uzimajući povijesne događaje (stvarne povijesne činjenice), kako se razvijao odnos među varijablama u vremenskom rasponu od 1870. do 1990., kao što su nezaposlenost, promjenjivost birača, te antidemokratsko glasovanje u različitim zemljama (Njemačkoj, V. Britaniji, Austriji, Nizozemskoj i SAD-u). Analiza je pokazala kako su u Njemačkoj sve tri varijable, naročito 1930-ih, (nezaposlenost, promjenjivost birača, te antidemokratsko glasovanje), rasle paralelno, čak i tako da je antidemokratska legitimacija (antidemokratsko glasovanje) bilo u tome usponu najjače. U V. Britaniji trend je bio sličan, s tim da je antidemokratsko glasovanje bilo gotovo zanemarivo. Slična je situacija bila u SAD-u, dok je u Austriji bila slična onoj u Njemačkoj, a u Nizozemskoj negdje između. Kako, dakle, objasniti činjenicu da je u nekim zemljama došlo do pada demokracije, a u drugima do njezina nastavljanja. Iako je, recimo, u Nizozemskoj nezaposlenost bila vrlo visoka, antidemokratska legitimacija povećana, ipak nije došlo do pada demokracije, kao u Njemačkoj. Weil o tome kaže ovo: “Ako usporedimo zemlje u povijesnom momentu depresije, nalazimo da legitimacija, opozicijska struktura, te demokratski kolaps koreliraju kako to modeli ekvilibrija i izazvanih promjena predviđaju. Ali ipak ako ispitamo vremenske serije za svaku zemlju, nalazimo malo od predviđene kovarijacije među varijablama, ali vrlo moćni efekt konjunkturalne”⁷. Dakle, visoka je demokratska legitimacija, kako analize i ovog modela pokazuju, bila odlučujući faktor u održavanju demokracije, dok je niska demokratska legitimacija utjecala na njezin kolaps. Iako, dakle, među naznačenim varijablama, naročito u nekim zemljama, nije postojala kovarijacija, ipak je posljedica bila nastavak demokratskog poretka, koji je bio u stanju adresirati egzogene probleme krize, konsolidirati demokraciju i kontinuirati demokratsku perspektivu. Krucijalnu ulogu u tome imala je visoka ili vrlo značajna demokratska legitimacija. Ona je kompenzirala razorne efekte egzogene krize i određene razine promjenjivosti biračkog tijela.

Iz ove vrlo kompleksne analize, F. Weil je izveo precizne zaključke. Zato ih ovdje treba ukratko ponoviti. On ističe da ni politička kultura ni politička struktura same po sebi ne utječu na demokratske posljedice, kao što među njima ne postoji jasan kauzalni prioritet. Međutim, njihov kombinirani utjecaj daje određene efekte na demokraciju. Ograničavajući se na demokratsku legitimaciju kao dio političke kulture i opozicijsku

⁷ Weil, 1994., op. cit., str. 104.

strukturu (stranačke sustave i koalicijske oblike), pokazao je različite modele i efekte odnosa među ovim varijablama, te došao do sljedećih zaključaka:

1. Demokracija ne ovisi o slaganju o temeljnim vrijednostima (fundamentals). Radije, ona je stvorena kako bi se mogla baviti s neslaganjima o temeljnim vrijednostima: ona zahtijeva toleranciju razlika. Demokracija, također, ne ovisi o “zapadnoj” političkoj kulturi, jer neke nezapadne zemlje (Indija, J. Koreja) također su demokratske.

2. Demokracija se jednostavno ne formira kad je dovoljno aktera s dovoljno moći žele. Kad bi dovoljno aktera s dovoljno moći moglo djelovati nezavisno, oni ne bi imali potrebe za demokratskim kompromisom. Demokracija je njihov “drugi izbor”, a njihov je prvi izbor radije pobjeda na izborima.

3. Neke su opozicijske strukture korisnije za demokraciju nego druge, a njihov je efekt u stvari ograničen legitimacijom demokracije od strane njenih aktera. Ako je čak mala antidemokratska stranka strateški locirana tako da blokira preuzimanje vlasti, ova blokada može generirati dalju polarizaciju, građansko nezadovoljstvo, te strukturalnu paralizu.

4. Iako je legitimacija relativno autonomna, opozicijska struktura vrši svoj utjecaj također. Demokratska legitimacija raste prema tome kako građani doživljavaju odgovornu opozicijsku strukturu u svojoj zemlji, kako je kompariraju s prošlošću u vlastitoj zemlji, te kako je vide u drugim zemljama.

5. Odgovorna opozicijska struktura i demokratska legitimacija formiraju “uspješan krug” koji je relativno neprobojan za egzogene (tj. ekonomske) probleme. Kada nastaje kriza i birači žele protestirati, oni će dati svoje glasove u smjeru održavanja demokratske alternative, ako takva već postoji. Ako je pak alternacija blokirana, a legitimacija niska, građani će najvjerojatnije glasovati za antidemokratske stranke u kriznoj situaciji.

6. Mali broj aktera može “izazvati” (“leveraged”) promjenu u samopojačavajućem ravnotežju – ali samo ako oni iskoriste strateški slabe točke u sustavu.

7. Iako legitimacija i opozicijska struktura tendiraju da se međusobno pojačavaju, njihovi efekti su asimetrični, a utjecaj jedne na drugu može kasniti (zaostajati). Na primjer, u današnjim tranzicijskim zemljama, koje imaju demokratsku opozicijsku strukturu, nalazimo pojavu izvjesnog kašnjenja u razvoju demokratske političke kulture ili “taloge” stare kulture, koji mogu utjecati na delegitimiranje sustava.

8. Sekvenca (slijed) razvoja može utjecati na demokratske posljedice. Ako postoji antidemokratska dinamika kada se širi franšiza (pravo glasanja), čak prodemokratski novi birači (koji su tada tek stekli pravo glasa) mogu biti uvučeni u loš krug antidemokratskih posljedica. Povijesna šansa može biti propuštena i tako otvorena prilika za antidemokratsku soluciju.

9. Legitimacija, opozicijska struktura i egzogeni problemi ne kreću se perfektno u tandemu ili linearno. Problem u samo jednom faktoru (na primjer, u rastu nezaposlenosti) može omogućiti demokraciji da preživi. Ipak konjunktura problema – “fazirajući”

krugovi (tj. različiti problemi ili negativne korelacije više varijabli u jednom kružnom valu dosežu najvišu dodirnu točku) – mogu utjecati na kolaps demokracije⁸.

F. Weil je također mišljenja da je moguće i potrebno ispitivati i druge komponente političke kulture (na primjer, političku toleranciju) u odnosu na različite komponente političke strukture, te njihove kombinirane efekte na demokraciju, odnosno demokratski rezultat. Ali ono što iz njegova rada proizlazi kao osnovno jest to da u sličnim kriznim socioekonomskim i političkim uvjetima (ekonomska kriza, rast nezaposlenosti, promjenjivost biračkog tijela, itd.), demokratska legitimacija ima presudnu ulogu za opstanak, konsolidaciju i stabilan razvoj demokracije. To snažno svjedoči o važnosti demokratske političke kulture za održavanje demokracije.

Smatramo da još jedno recentno istraživanje koje su proveli C. J. Anderson i C. A. Guillory (1997.) o političkim institucijama i zadovoljstvu s demokracijom u jedanaest europskih zemalja zavređuje pozornost za objašnjenje veze između političke kulture i političke strukture. Oni su uočili da je u većini ranijih istraživanja bio zanemarivan politički kontekst određene zemlje za razumijevanje demokratske legitimacije ili podrške za demokraciju. Ako bismo njihov vrlo sofisticirani model odnosa između političke kulture i strukture htjeli pokazati na najjednostavniji način onda se može reći da su oni političku strukturu (politički kontekst) definirali u obliku modela većinske i konsenzualne demokracije, te preko političkog statusa građana u društvu nakon provedenih parlamentarnih izbora, tj. jesu li oni bili u statusu većine (pripadanja pobjedničkoj strani) ili su u statusu manjine (pripadanja gubitnicima na izborima). Zanimalo ih je kako ovaj status većina/manjina (ili pobjednici/gubitnici) utječe na zadovoljstvo građana s načinom na koji demokracija funkcionira u njihovoj zemlji, ali u određenim političkim kontekstima, tj. u okviru većinske ili konsenzualne demokracije. Taj odnos političke strukture i kulture (zadovoljstva s demokracijom) kontroliran je varijablima kao što su procjena ekonomske performanse sustava i osobine, interes za politiku, te demografske osobine (spol, dob, obrazovanje i prihod). Za utvrđivanje kojemu modelu demokracije (većinskom ili konsenzualnom) pojedina zemlja pripada autori su koristili A. Lijphartov (1984., 1994.) indeks o modelu demokracije⁹.

Koji su osnovni nalazi ovog vrlo složenog istraživanja? Kao prvo, treba reći da su oni zadovoljstvo ljudi s demokracijom, te zadovoljstvo pobjednika i gubitnika na izborima, stalno pratili na ljestvici Lijphartova indeksa o modelima demokracije, zapravo tako što su sve ispitivane zemlje bile poredane na kontinuumu indeksa o modelu demokracije, tako da su na lijevom kraju ljestvice bile one koje isključivo pripadaju većinskom modelu demokracije, a na desnom kraju zemlje koje isključivo pripadaju konsenzualnom modelu (mogućnosti učešća i manjinskih stranaka u konstituiranju vlasti). Tako su, primjerice, Italija, Nizozemska i Belgija pripadale konsenzualnim modelima, a Britanija, Grčka i Irska većinskim modelima, dok su se Francuska, Portugal i Njemačka nalazile negdje između te dvije krajnosti istog kontinuuma.

⁸ Weil, 1994., op. cit., str. 104-105.

⁹ Vidjeti o tome u Lijphart, A., *Democracies: Forms, Performance, and Constitutional Engineering*, *European Journal of Political Research*, Vol. 25, No. 1, 1994., str. 1-17.

Rezultati su pokazali da postoji značajna razlika u razinama zadovoljstva s načinom funkcioniranja demokracije u europskim zemljama. Dok je, primjerice u Njemačkoj razina zadovoljstva bila oko 84%, u Italiji je bila tek oko 22%, s tim da je u Njemačkoj ova razina bila snažno posredovana ocjenom ekonomske performanse sustava (režima). Rezultati su dalje pokazali da su pobjednici (pripadnici većine) na izborima u oba modela demokracije (većinskom i konsenzualnom) bili zadovoljniji s načinom funkcioniranja demokracije u njihovim zemljama, nego su to bili gubitnici. Međutim, gubitnici su bili ipak značajno zadovoljniji u konsenzualnim demokracijama (Nizozemskoj, Belgiji, Danskoj) nego u većinskim (majority) demokracijama (Britaniji, Grčkoj). Prema tome, status u smislu većina/manjina ne izaziva razlike u konsenzualnim demokracijama u generalnom zadovoljstvu s demokracijom, koliko on to čini u većinskim demokracijama. Dakle, jaz (razlika) u zadovoljstvu s demokracijom između pobjednika i gubitnika na izborima veći je u demokracijama koje su većinske, nego u demokracijama koje su više konsenzualne. Gubitnici koji žive u više konsenzualnim sustavima pokazuju više razine zadovoljstva s demokracijom nego oni u većinskim sustavima. Međutim, pobjednici su zadovoljniji s demokracijom u većinskim demokracijama. Većinski sustav je važniji za zadovoljstvo s demokracijom za pobjednike nego za gubitnike. Ekonomska performansa sustava je vrlo važna u tome odnosu, ali je važnija za gubitnike nego za pobjednike.

Ovo istraživanje jasno pokazuje kako postoji veza između političke strukture (većinski ili konsenzualni model demokracije, te pripadanje većini ili manjini nakon izbora) i političke kulture (zadovoljstva s demokracijom). U cjelini gledano, razina zadovoljstva s demokracijom posredovana je utjecajem većine ili manjine u društvu, a ovo zajedno političkim kontekstom (tj. većinskim ili konsenzualnim modelom demokracije). Autori su svoje izlaganje zaključili ovako: “Naši rezultati pokazuju da su gubitnici izgledniji da budu zadovoljni s načinom na koji demokracija radi – usprkos njihovom manjinskom statusu – ako postoje mehanizmi za proceduralnu pravdu u demokratskom procesu i mogućnosti za pristup odlučivanju u vlasti. Institucionalne reforme koje dopuštaju onima u političkoj manjini više pristupa procesu odlučivanja, dok osiguravaju da je pobjeđivanje važno i dopuštaju implemetaciju politike koju preferira većina, možda kreću na dug put prema povećavanju građanske satisfakcije s demokracijom i prema osiguravanju dugoročnog održavanja demokratskih sustava”¹⁰. Nema, dakle, sumnje da između političke strukture i političke kulture postoji značajna i kompleksna interakcijska (u smislu kulture kao značenja) veza.

Politička kultura je uvijek u svezi s političkom strukturom. To pokazuju i istraživanja G. Petersona i J. M. Wrightona (1998.). Oni na neki način nastavljaju svoja istraživanja na ona A. Millera i O. Listhauga (1990.) o razinama povjerenja u vlasti u više zemalja (SAD-u, Norveškoj i Švedskoj). Vremenske serije podataka (više od 20. godina) pokazale su da je razina povjerenja opadala u sve tri zemlje otprilike u istim omjerima između 1960-ih i 1970-ih. Ali od sredine 1970-ih trend se razlikuje. Dok je povjerenje opadalo i dalje u Švedskoj i SAD, ono je u Norveškoj počelo rasti. Miller i List-

¹⁰ Anderson, C. J., Guillory, C. A., Political Institutions and Satisfaction and Democracy: A Cross-National Analysis of Consensus and Majoritarian Systems, *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 1, 1997., str. 79.

haug su zaključili da je značajan faktor za ovu divergenciju u povjerenju sama struktura političkog sustava. Norveški politički sustav je navodno fleksibilniji, jer postoji manje zapreka za formiranje i inkorporiranje novih stranaka, nego što je to slučaj u ostale dvije zemlje¹¹. U dvostranačkim sustavima, koji se smatraju rigidnima, građani često osjećaju kako ne postoji alternativa za njihove poglede, zahtjeve i mogućnosti za rješavanje opaženih problema. Upravo zato u ovome “nedostatku alternative” birači postaju sve više frustrirani i nepovjerljivi (cinični) prema sustavu koji im ne dopušta da izraze svoja mišljenja. Istraživanja Petersona i Wrightona u SAD-u pokazala su da postoji značajna razlika u razinama povjerenja između birača glavnih stranaka i ostalih koji glasuju za treću osobu na kontroliranim predsjedničkim izborima (održanim 1968., 1980., i 1992.). Rezultati su pokazali da su glasači za trećeg kandidata (onog izvan dvije glavne stranke) bili značajno više nepovjerljivi u vladu na sva tri izbora kad se usporede s biračima glavnih stranaka¹². To je bilo znatno neovisno o nekim demografskim obilježjima, stranačkoj identifikaciji i javnom mišljenju o kandidatima. Iz svega su taga autori mogli zaključiti kako “nizak nivo povjerenja, uz rigidnosti dvostranačkog sustava, mogu učiniti birače povećano frustriranim prema političkom sustavu kao cjelini”¹³. Nema, dakle, sumnje da politička struktura utječe na efekte političke kulture. U ovome slučaju ne utječe samo na rast nepovjerenja (cinizma i sl.) u vladu, već i obratno, takvo nepovjerenje (kao dio političke kulture) utječe na uskraćivanje glasova kandidatima glavnih stranaka. Prema tome, ne postoji jednostrani (determinističko-kauzalistički) odnos između strukture i kulture, nego je taj odnos vrlo često recipročan.

4. Zaključno razmatranje

Analiza mnogih istraživanja što smo ih prezentirali, a o tome svjedoči i vrijedna knjiga koju je uredio L. Diamond (1993.) o političkoj kulturi i demokraciji u zemljama u razvoju, pokazuje da je politička kultura vrlo važan faktor u održavanju demokracije. Pritom smatramo da uopće nije važno je li ona uzrok ili posljedica demokracije – važno je to da ona snažan činitelj njezina održavanja. Kako to pokazuju mnoga istraživanja, a napose Weilova, demokratska legitimacija je ključna, gotovo presudna varijabla, za održavanje demokracije u uvjetima krize performanse (ekonomske recesije, nezaposlenosti, inflacije, itd.) samog sustava. L. Diamond je nakon pregleda čitavog niza radova o odnosu političke kulture i političke strukture (od Turske do Nikaragve) zaključio da demokratska politička kultura nije uvjet za nastanak demokracije, već je ona intervenirajuća varijabla u spletu mnogih faktora (povijesnih, ekonomskih, socijalnih, internacionalnih) za njezino održavanje i stalno inovativno obnavljanje. O tome kaže i ovo: “Demokratske vrijednosti, modeli, vjerovanja i osjetljivosti rastu iz demokratskih institucija, ali su također i u funkciji tih institucija. Gdje god ove osobine demokratske kulture erodiraju ili se ne uspijevaju obnavljati među generacijama, demokratske in-

¹¹ Miller, A. H., Listhaug, O., Political parties and confidence in government: A comparison of Norway, Sweden, and United States, *British Journal of Political Science*, Vol. 20, 1990., str. 357-386.

¹² Peterson, G., Wrighton, J. M., Expressions of Distrust: Third-Party Voting and Cynicism in Government, *Political Behavior*, Vol. 20., No. 1., 1998., str. 21,

¹³ Peterson, G., Wrighton, J. M., 1998., op. cit., str. 30.

stitucije postaju i same ugrožene”¹⁴. L. Diamond je, slijedeći Dahlovu analizu o demokraciji i njezinim preduvjetima, zaključio kako je demokratska legitimacija jedna od najvažnijih kulturalnih komponenti demokracije. Nju prije svega trebaju prihvatiti političke elite, ali i narodne mase, jer bez odgovarajuće demokratske legitimacije one u uvjetima ekonomske krize mogu upasti, kao što je Weilova analiza pokazala, u iskušenje za opstanak demokracije, te se prikloniti antidemokratskim strankama i autoritarnim rješenjima. Osim demokratske legitimacije, za demokraciju je od posebne važnosti vrijednost akomodacije, a ona obuhvaća vrijednosti poput kompromisa, moderacije, fleksibilnosti, pragmatizma, povjerenja, kooperacije i tolerancije. Svaka od ovih vrijednosti zasebno, a pogotovo u lančanoj svezi s drugima, pridonosi snažno – ako su prisutne u elita i građana – konsolidiranju i održavanju demokracije. Upravo one pomažu stalnom procesu “inovativnog održavanja” demokracije, jer se demokracija može održavati stalnim procesom obnavljanja i poboljšavanja postojećih institucija i demokratskih procesa. U tome stalnom procesu osvježavanja i poboljšavanja demokracije, “politička kultura igra ne malu ulogu”¹⁵. L. Diamond zaključuje, da bez obzira na to koliko je politička kultura trajna, a koliko promjenjiva, koliko igra instrumentalnu (kratkoročnu), a koliko dugoročnu ulogu, ona “oblikuje i ograničava mogućnost demokracije”¹⁶. Naša ukupna analiza koju smo proveli u ovome radu, a to nam je i bila glavna namjera, to nesumnjivo potvrđuje.

L. Diamond je s pravom uočio kako će važan budući metodološki problem oko istraživanja političke kulture biti kako razabrati instrumentalnu (kratkoročnu) ulogu političke kulture od njezinih dubljih (dugoročnih) utjecaja na demokratske posljedice. Kako, dakle, “diferencirati između vrijednosnih pozicija uzetih zbog kratkoročnih instrumentalnih razloga i onih koje su prihvaćene iz dubljih i koherentnijih sustava vjerovanja”¹⁷. Na ovo posebno upućuje, kao što smo vidjeli, istraživanje političke kulture od Bootha i Seligsona u Kostariki i Nikaragvi. Oni su pokazali kako baš u ove dvije zemlje utilitarni razlozi mogu izazvati obrnute “pozicijske” efekte političke kulture. Dakle, pozicija u opozicijskoj strukturi (vladajuća ili oporbena) utječe na podržavanje civilnih sloboda. Je li to iz “taktičkih” (utilitarnih, instrumentalno političkih, kratkoročnih) razloga, ili to može imati dugotrajnije učinke? Pokazuje se, naime, da politička kultura ima instrumentalnu, ali i fundamentalnu mogućnost i ulogu. Međutim, takve efekte ili “fenomene” treba sustavnije istraživati.

Ono što je najvažnije ovdje istaći jest činjenica da politička kultura utječe na demokraciju, ali da je taj utjecaj uvijek u kombinaciji s političkim kontekstom (većinska ili konsenzualna demokracija, stranački sustav i koalicije), a to znači da je vezana s izbornim modelima, da se on ostvaruje ovisno o poziciji građana i stranaka u “opozicijskoj strukturi” (tj. u kakvoj se poziciji – “pobjedničkoj” ili “gubitničkoj” netko nalazi nakon izbora) i sl.. Sve to upućuje na potrebu kombiniranog istraživanja efekata

¹⁴ Diamond, L. (ed.), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynne Reiner, Publishers, Boulder & London, 1993., str. 427.

¹⁵ Diamond, L., 1993., op. cit., str. 432.

¹⁶ Diamond, L., 1993., op. cit., str. 27.

¹⁷ Diamond, L., 1993, op. cit., str. 419.

političke kulture i političke strukture na demokratske rezultate, kao što su to započeli vrlo temeljito i ambiciozno istraživači poput R. Ingleharta (1998.) F. Weila (1994.), C. J. Andersona i C. A. Guillorya (1997.).

Iz ukupne analize koju smo proveli mogli bi se izvući neki temeljni zaključci:

1. Istraživanja političke kulture sa stajališta teze o korespondenciji političke kulture i političke strukture, tj. u smislu teze da demokratskom poretku odgovara demokratska politička kultura, te da politička kultura determinira i generira demokratski poredak, posve su legitimna i ne bi ih trebalo “kočiti” ili “osporavati”. Ako se, primjerice, teoretičari slažu da su politička demokratska legitimacija i demokratska akomodacija (kooperacija, konsenzus, pravo na razliku, tolerancija, itd.) nužne političke vrijednosti i obilježja demokracije, onda je posve legitimno istraživati razinu i distribuciju takvih vrijednosti u demokratskim sustavima *per definitionem*.

2. Razvojni trend u istraživanjima došao je do stajališta da demokracija nije rezultat ni političke kulture, ni političke strukture, već složene interakcije kulture i strukture. Tako se fokus istraživanja pomjera sve više sa elemenata kulture ili strukture na interakciju ovih varijabli. Fokus nije ni na kulturi ni na strukturi, već na njihovoj interakciji. Prema tome, predmet istraživanja postaje složena interakcija, a ne toliko kultura ili struktura same po sebi ili njihov jednostavni kauzalističko-deterministički odnos.

3. Kad bi, recimo, demokratska politička kultura imala isti sadržaj u svim demokracijama u svijetu, a takav trend globalizacije je nesumnjiv, ipak bi se pojavile nužne varijacije u njezinu utjecaju na demokraciju, prije svega zato što sama politička struktura nije identična u demokracijama, a to vjerojatno neće nikada ni biti. Tako, primjerice, postoje većinski (odlučuje većina) i konsenzualni (participira u vlasti i procesima odlučivanja i manjina) modeli demokracije, a oni su značajan medijator javnog mišljenja i ukupne političke kulture građana i elita.

4. Iako su ova istraživanja pokazala važnost političke kulture za političku strukturu, tj. za demokraciju kao rezultat interakcije kulture i strukture, ona još ni približno nisu iscrpila svoj predmet. Ova istraživanja tek otvaraju novo, gotovo neiscrpno, i možda najplodonosnije područje istraživanja u suvremenoj političkoj znanosti. Upravo će takva istraživanja otkrivati svu složenost dinamičke prirode politike. Takva će, međutim, istraživanja teorijski i metodološki postajati sve zahtjevnija i sofisticiranija.

Vladimir Vujčić

***POLITICAL CULTURE AND POLITICAL STRUCTURE:
RELATION BETWEEN POLITICAL CULTURE, STRUCTURE AND
DEMOCRACY***

Summary

The purpose of this essay is to prove the connection among political culture, political structure and democracy. All the arguments pointing to such a connection have been analysed within the framework of two fundamental approaches to the relationship between culture and structure i.e. within the framework of the classical approach to their correspondence (which claims — primarily in line with the functional theory of culture — that there is a functional concordance between culture and structure, that democracy is mirrored by the civic political culture, i.e. that “culture is a structure’s way of life”, that culture determines the structure) and the contemporary interactional approach (in which — primarily in line with the theory of culture “as meaning” or “social functioning” — complex relations among various cultural variables and structural variables are analysed as well as their combined effect on democracy as the consequence of these relations). The latter approach considers democracy not as a “fixed condition” but rather as a dynamic phenomenon or the end result of the combined interactional relationships between culture and structure.

The analysis has shown that both approaches are legitimate and useful in understanding and maintaining democracy. Of course, the interactional approaches are more complex, as well as more important and more vital for understanding democracy. The analysis has shown how political culture (democratic legitimization or political trust, support for civil freedoms, satisfaction with the functioning of democracy, etc.) often depend on the elements of the very political structure (party systems and coalition models, election patterns, patterns of democracy, positions in power structure, etc.). Political culture is autonomous in relation to political structure, but frequently its role greatly depends on the relations among political actors and the variables of the political culture itself.

The analysis has also demonstrated how these investigations into the interaction (combined effects) between political culture and structure are extremely sophisticated and that in the future they are going to become the most fruitful part of political science, making possible not only a deeper understanding of the “dynamic regularities” in the functioning of democracy but also the attempts at its “innovative sustainment” and gradual development.